

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՏՈՒԱՆԻՍԻՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱՊԻԱՊԵՏԻ (ԴՕԲ
ՏՈՐԻ) ԱՍՏԻՃԱՆ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Քաղաքացիական խորհրդի Պատասխան
ԴՕԼՕՍ (2-րդ) ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

«Պետրոպոլիսի Համալսարանի և Ահադեմիայի Եկեղեցական Պատմութեան ուսուցիչ Պ. Ի. Տրոյիցկի, Ապրիլի 27-ին, Կիրակի օրն, Ահադեմիայի մէջ պաշտպանեց վարդապետութեան ստորագրած ստանալու համար գրած իւր քննական աշխատասիրութիւնն, որ ունէր այսպիսի վերնագիր. «Բայաբուր-ի-ն Գաւառ-ի-ն Հայաստան-ի Եկեղեցւոյ», ըրէր Գրեաց Ներսէս Շնորհալիսի ինքնիւ Կիւմար-ի Մանուէլ Կայսեր Յոսէֆ: — Պատմական և վարդապետական հետազոտութիւնն յաշար-ի միջոց-ից-իւ ընդհանր-ի Հայոց ընդ Եկեղեցւոյն Ռուսաց »:

Աստուածաբանութեան վարդապետի աստիճանի հետամուտ հեղինակն իւր գրութեան ներածութեան մէջ ցոյց տալով Հայոց Եկեղեցւոյ Ռուսականին հետ միացնելու միջոցներն, որոնք իրարմէ կը տարբերին ոչ միայն ծիսիւ, այլ եւ վարդապետութեամբ, յառաջ բերաւ ինչ ինչ տեսական վարդապետութիւններ և ջանաց բացատրել Հայոց Եկեղեցւոյ խոտորման սրտաճառներն Ռուսականէն և միանալու հնարքներն:

Հայաստան լինելով երկու հզոր տերութեանց մէջ — Յունականին եւ Պարսկականին — մեծ նշանակութիւն ունէր իւր Եկեղեցւոյ բաժանումն Յունականէն: Հայաստան պաշտպանելով իւր կրօնական շահն ընդդէմ պաշտպան Պարսից, մի և նոյն ժամանակ պարտաւորուած էր պաշտպանել իւր

ազգային շահն ընդդէմ Բիւզանդական կայսերութեան, Հայաստան չէր կամենալով քաղաքականապէս հպարտակիլ Բիւզանդիոնի ազգեցութեան, բռնաբար յարոյց նորա դէմ ըստ կրօնականին և խոտորեցաւ ի կողմն միաբնակաց, որք հալածանք կը կրէին Բիւզանդիոնի մէջ: Ահա այս պատճառաւ, որչափ որ փորձ փորձուեցաւ Հայոց Եկեղեցին Յունականին հետ միացնել, աւելն փորձեր ի դերեւ ելին, որովհետեւ ազգային և քաղաքական շահերն միշտ կրօնականին հետ կը խառնուէին:

Այս ազգային և քաղաքական դժուարութեանց բարձումէն կախեալ է միութեան դժբոյն յաջող կատարածը: Եւ ահա Հայոց Եկեղեցին Ռուսականին հետ միացնելու համար պէտք է ազգայինն և ժողովրդայինն թողուլ և լուրջ եկեղեցական խնդիր նկատել: Աւելի լաւ կը լինի այն կէտին հասցընել խնդիրն, որ Հայք ճանաչելով Ռուսական ուղղափառութենէն խոտորելու նշանակութիւնն և վնասն, ինքնին կարօտին և ստիպուին միանալու, առանց արտաքին ազգեցութեանց:

Վարդապետութեան աստիճանի հետամուտ հեղինակի սոյն խօսքերուն նկատմամբ դիտողութիւններ եղան Նսիդոր Մետրապոլիտի կողմէն, որ կը նախագահէր քննական մրցման ատենին:

Տրոյիցկու պաշտօնական քննիչն էրէն կամ ընդդիմաբաններէն առաջինն Պ. Զելցով, գրութեան երկրորդ մասն ընդունեց իբրեւ ամենայն մասամբ կատարեալ, ուր յառառաջ բերուած էին այնպիսի պատմական յիշատակարաններ, որոնք իբրեւ ձեռագիր անձանթ մնացած էին Մոսկուայի Սինոդական մատենադարանին մէջ: Իսկ առաջին մասին համար Պ. Զել-

ցով յայտնեց, որ արեւմտեան գիտնականաց ազդեցութեամբ և հետեւողութեամբ գրուած է, այն է Նորվեգացի Կասպարի և Գերմանացի Բաուրի, որոց սխալներն կրկնուած են Տըրոյիցիու աշխատասիրութեան մէջ, Օրինակի համար, ինչպէս Կասպարի, նոյնպէս և Տըրոյիցիի Հայոց Հաւատոյ Հանգանակն, զոր Ռուսերէն թարգմանած է Յովսէփ Արքեպիսկոպոսն, Նիկիական չեն ընդունիր, իբրեւ գործ Մեծին Աթանասի, այլ կը համարին իբրեւ Նիկիականին վերայ յերիւրուած բան մի։ Սակայն սխալ է այս կործինքն, վասն զի Հայոց Հանգանակն այնչափ Նիկիական է, որչափ եւ Ռուսացն, ՚ի բաց առեալ միաբնութեան տարրն։ Մանաւանդ որ Նիկիական Հանգանակ տեսելով ոչ թէ այն կ'իմացուի, զոր կարգացին և ստորագրեցին Հարբ առաջին տիեզերական ժողովոյ (որ է Հանգանակ Կեսարիոյ եկեղեցւոյն) այլ կ'իմացուի ամեն Հանգանակ, որ կազմուած է Նիկիական Հանգանակի հոգւով և որ համաձայն է առաջին տիեզերական ժողովոյ վարդապետական ուսման։ Կասպարի կարծիքն սխալ է նաեւ Հայոց Հանգանակի ծագման ժամանակին նկատմամբ։

Պ. Չեչուով բոլորովին դիւանական և բառական գտաւ Պ. Տըրոյիցիու համեմատական աշխատութիւնն, որով բաղդատած և իրար խառնած էր զանազան Հանգանակներն։ Իսկ յերկուց բնութեանց և յերկուս բնութեան խօսքերն, զոր համիմաստ բացատրած էր Տըրոյիցիի, հերքեց Պ. Չեչուով, յայտնելով որ նոյնիմաստ չեն, ինչպէս որ Հայք եւս առաջինն կ'ընդունին, բայց երկրորդն ոչ, հարկաւ տարբերութիւն նշմարելով։

Պ. Չեչուով ընդդէմ Տըրոյիցիու՝ երկարօրէն բացատրեց նմանապէս, որ

միաբնութեան հերետիկոսութիւնն Եւտիքեսէն չէ սկսուած, այլ առաջուց, քանզի հերետիկոսութիւններն դարերով կը շարունակին և ապա ձեւ կ'ընտանան։ Եւտիքեսի ժամանակ միայն ձեւ ստացաւ նոյն հերետիկոսութիւնն և ոչ թէ նոր սկսաւ։

Պ. Տըրոյիցիի ընդդէմ Չեչուովի ջանաց պտշտպանել իւր գրուածքի առաջին մասն, յայտնելով որ ամենէն շատ զայն մշակած է և երբէք ենթադրուած չէ Արեւելեան գիտնականաց ազդեցութեան։

Պ. Չեչուով նկատողութեան տոնրւով Պ. Տըրոյիցիու գրուածքի երկրորդ մասն՝ յայտնեց թէ՛ Հայոց Եկեղեցին Ռուսականին հետ միացնելու համար ամենեւին հարկ չը կայ Հայերն հրաւիրել, որ համաձայնին վարդապետութեամբ և ծիսիւ։ Քրիստոնէութեան մէջ առաջին պայմանն է հոգւով և ճշմարտութեամբ երկրպագութիւնն, իսկ ծէսն ամենեւին կարեւորութիւն չունի, այլ կարող է փոփոխիլ ՚ի զանազան ժամանակս և ՚ի տեղիս։ Եւ երբ Պ. Տըրոյիցիի սրտասխառնեց թէ՛ Հայոց ծէսերն սերտ կապակցութիւն ունին իրենց սխալ վարդապետութեան հետ և գրեթէ իրենց վարդապետական մտքութեանց ցլմունքներն են, Պ. Չեչուով դիտեց, թէ բաղումք ՚ի Հայոց՝ վարդապետական ուսումներն ամենեւին չեն միացնէր ծէսից եւ արարողութեանց հետ։ Իւր խօսքն հաստատելու համար, ՚ի միջի ալոյց, յառաջ բերաւ՝ թէ Հայք առանձին չեն տօներ Յիսուսի Քրիստոսի Մոլունդն։ Կ'ասեն թէ՛ Հայոց Եկեղեցին կը մերժէ սոյն Տօնն և որպէս թէ չը հաւատարմարմնաւորութեան Բանին Աստուծոյ։ Սակայն այսպէս չէ։ Մինչեւ 380 թուականն ամենեւին Մոլունդեան տօն չը կար Արեւելքի մէջ։

Սրբաշնորհ տեառութիւնն կամ գաղա-
փորն տախտակն կը թագաւորէր Արեւ-
ելքի մէջ և կորեւոր չէր համարուեր
տօնել Յիսուսի Քրիստոսի Մեղանգն, որ
կատարուած էր անցյալութեան մէջ,
այլ արժանի կը դատուէր տօնել միայն
փառաւոր Աստուածայայտնութիւն՝ Քա-
յԱրեւմուտս, որովհետեւ ճննգեան
օրերն տօնելու հնաւանդ սովորութիւն
կար, այն սովորութեան հետեւու-
թեամբ տօնուեցաւ և Յիսուսի Քրի-
ստոսի Մեղանգն և այն տեղէն տարածե-
ցաւ յԱրեւելս:

Սակայն Հայոց Եկեղեցին իւր նախ-
նական Արեւելեան սովորութիւնն
պահպանելով Յիսուսի Քրիստոսի Մե-
ղանգն աւանման չլ տօնէր, այլ Մը-
կրտութեան և Աստուածայայտնու-
թեան տօնին հետ միասին:

Պ. Տրոյիցի կ'սկսէ իւր կարծեաց
վերայ թէ Հայոց վարդապետական մե-
լորութիւնն ցոյցացած է արարողութե-
մէջ եւս, ինչպէս յայտ է Սուրբ Աս-
տուծ երգի որ խալէսար յաւելուածէն,
որ Հայոց Ռիբն-Լիւն դաւանելու ի-
մասուն կ'արտայայտէ:

Ի վերջոյ Պ. Չելցով գիտեց, որ Պ.
Տրոյիցիու գրուածքին մէջ զիջողա-
կան աստղածններ կան ընդդէմ Հա-
յոց Եկեղեցւոյն, որ յարգանաց ար-
ժանի Եկեղեցի է և պահպանած է Հու-
ւատոյ Հանգանակն և նախնական ծե-
սեր: Իսկ Տրոյիցիու գրածներն 'ի մե-
սին ազգայնութեան և քաղաքականու-
թեան բոլորովն անհիմն գտաւ, բա-
ցատրելով որ քաղաքականութիւնն մի-
այն վերջին ժամանակներս սկսաւ մեծ
դէր խաղալ ազգաց կենաց մէջ և մինչ
չեւ անգամ կրօնքն եւս իրեն դարձիք
չինել: Իսկ նախնի դարուց մէջ կրօնա-
կան շահերն անկասկէն և հաւատն
իւր ինքնակոյ նշանակութիւնն ունէր
մարդկանց կենաց համար, աղտոտ բա-

ւորովն քաղաքական շարժ ստիճանքէ:

Պ. Տրոյիցիու պաշտօնական երկ-
րորդ ընդդիմաբանն էր Պ. Նիկոլի,
որ յայտնեց թէ ամեն բան հանգամա-
նօրէն և լրիւ գրուած չէ Հայոց Եկեղե-
ցւոյն նկատմամբ, օրինակի համար, յի-
շուած չէ թէ ինչպիսի Նիկոն Չերնոպե-
րեց դաշն կուգէր կապել Հայոց հետ
կրկնավարութիւն ռուսական ուղղափառ
Եկեղեցւոյն հետ միացնելու համար:
Ստալ է այն տեղեկութիւնն, որ Պ.
Տրոյիցի կը պատմէ թէ Թէոդոս Պե-
չերսկին հայարնակ թագերու մէջ կը
չըմէր և նոցա հետ կը խօսակցէր, վասն
զի Թէոդոս, ոչ թէ Հայոց, այլ Հրէից
հետ կը խօսակցէր: Անհիմն է այն տե-
սութիւնն, զոր Պ. Տրոյիցի յառաջ
կը բերէ 'ի կողմանէ Կիսրիանոս Մեա-
րապօլիտին, որ Հայոց հերիտիկոսու-
թիւնն ամեն հերիտիկոսութիւններէ
վաթմարագոյն կը դատէ, յետոյ յայտ-
նեց, որ Ժ. Գ. դարու Ռուսական մի յիշա-
տակարանի մէջ շատ մանրամասնու-
թիւններ կան Հայոց ծիսից նկատմամբ,
զորն եթէ Պ. Տրոյիցի ուշագրութեան
սուած լինէր, աւելի բան կարող էր
բաղել:

Պ. Նիկոլի ընդդէմ Տրոյիցիու
յայտնեց՝ որ անհիմն է այն դատողու-
թիւնն, իբր թէ Հայք մի մասով
խաչակիքելով Ռիբն-Լիւն դաւանել
կ'ուզեն ցոյց տալ. վասն զի Ռուսա-
կան հերձուածներուն մէջ եւս մի մա-
սով խաչակիքելու սովորութիւն կայ, որ
մի բնութիւն դաւանելու գիտմամբ չէ:

Մինչդեռ վիճաբանութիւնն կը շա-
րունակուէր, մի Հայազգի եւս, իբրեւ
անուղղակի ընդդիմաբան, յայտնեց
որ Պ. Տրոյիցիու գրուածքին մէջ զե-
տեղուած Հայոց դաւանութեան ռու-
սական թարգմանութիւնն ուղիղ չէ:
Բայց Պ. Տրոյիցի պատասխանեց թե-
րեւ թարգմանութիւնն համաձայն

չը լինի հայկական այժմեան բնագրին , բայց ըստ ամենայնի համաձայն է ժԲ գարու մէջ գրուած Հայոց Հաւատոյ դաւանութեան յիշատակարանին , (Ներսէս Շնորհաւրց Ընդհանրականն կ'անկարկէ) : Իսկ Պ . Չեչով յարեց , Հայագի պարսկին դիտողութիւնն այն ժամանակ կրնդունուի , եթէ աղաջուցուի որ Հայոց այժմեան կարգուցած գաւառութիւնն հաւատաբար գոյն և ետեւագոյն է ժԲ գարուն մէջ գրուածէն :

Ամենէն վերջն խօսեցաւ Վառլիլէ վաւագ քահանայն , չը համաձայնէ լով Պ . Տրոյիցիու այն կարծիքին թէ ուղղակի պէտք է առաջարկել Հայոց , որ միանան Ռուսաց Եկեղեցւոյն : Առաջարկել պէտք չէ , ասաց քահանայն , բայց ձեռք կ'սրկառել և օգնել պէտք է : Այս է ճանադարհն : Յետոյ ուղեց խօսիչ Քրիստոսի բնութեան և անձնաւորութեան վերայ , բայց խօսքն ընդհատեցաւ :

Թէ առաջին երկու ընդգիծաբանից խօսքերն և թէ Պ . Տրոյիցիու պատասխաններն կը ծափահարուէին : Պ . Տրոյիցիի շատ համառօտ կը պատասխանէր , բայց շատ մեղմ և ցած ձայնիւ , որ ամենուն լսելի չէր լինիր :

Վերջացաւ մրցումն և Պ . Տրոյիցիի արժանի դատուեցաւ աստուածաբանութեան վարդապետի աստիճանի » : ԳՕԼՕՍ :

Հայոց Եկեղեցւոյ միութեան խընդրոյն վերայ առաջ Յունաց աստուածաբաններն գլուխ կը պայթեցնէին դարերով : Այժմ , ինչպէս կ'երեւի , այս ժառանգութիւնն Ռուսաց աստուածաբաններուն անցած է , թէեւ Յոյք եւս իրենց նախահարց երազներու կատարման յուսով , միութեան խնդրոյն վերայ խօսելու պատեհ առիթներն չեն թողար : Գիտ

նական Ռուս մի աստուածաբանութեան վարդապետի աստիճան կը փափաքի ստանալ , Հայոց դաւանութեան քննութեամբ կրնաի իւր աշխատասիրութիւնն և երկուց եկեղեցւոյ միութեան խնդրով կ'աւարտէ : Աստուածաբանական խնդրոյ դաշտէն շուտով քաղաքական խնդրոյ դաշտն կ'ընկնէ : Իւր էսքիքներն , թէ և ընդգիծաբաններ կ'ունենան , բայց կը ծափահարուին ախպեմիական կաճառէն : Աստուածաբանական քննութիւն և Հայոց Եկեղեցւոյ միութեան խնդիր , ինչ յարակցութիւնն իրարու հետ : Այս , աստուածաբանութեան վարդապետի աստիճան ստանալու համար , կարելի է Հայոց Եկեղեցւոյ դաւանութիւնն եւ վարդապետութիւնն նիւթ ընտրել , բայց այս մասին Հայոց բոլոր գրաւոր երկասիրութիւնքն , թէ տպեալ և թէ անտպալ , ծածկու , մարսելու և ապա ասպարէզ ելնելու է : Անհայագէտ Ռուս մի ինչպէս կ'արդէ խղճիւ կատարել այս փափուկ պաշտօնն , քանի որ հատուկաոր և թերի թարգմանութիւններէ ու յունական մոլեռանդութենէ տարածուած անըտոյգ տեղեկութիւններէ զատ՝ ուրիշ ուղեցոյ չ'ունի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանութեան , վարդապետութեան , աւանդութեանց և արտրողութեանց խորն թափանցելու համար : Բայց ինչ հարկ կայ այսչափ խոր թափանցելու , քանի որ միայն եկեղեցւոյ միութեան խնդիրն յուղելով կարելի է աստուածաբանութեան դժուորի աստիճան ստանալ Ռուսական Ակադիմիայի մէջ , քանի որ բիւրաւոր անգամ կրկնուած բնութիւն , խալեցարի , ծննդէն քննի և այլ խնդիրներն բրբրելով կարելի է հանձար փայլեցնել և ծափահարուիլ : Կերեւի թէ , ով որ Հայոց Եկեղեցին Ռուսականին հետ մի

այնքան զիւրիւն և մօտաւոր ճանապարհներ ցոյց տայ, կարող է աստուածաբանութեան վարդապետի վերայագիր ստանալ : Այսպիսի վկայագիրներ անտարակոյս Ռուսոյ քաղաքագէտներն աւելի շուտով կարեն ստանալ քան թէ Ակադեմիայի անդամներն :

Մենք կը կործէինք թէ միայն քաղաքականութիւն մթնոլորտին մէջ կը յուզուի միութիւն այս խնդիրն, բայց գրեթէ անհաշիւ Ռուսոյ անհաշիւ անդամներն և Ռուսոյ անհաշիւ անդամներն կը մտածեն նոցա հօտի փրկութեան համար, զոր մի միայն միութեան մէջ կը տեսնեն, այն միութեան, որոյ ոլորտուն արդէն կը վայելեն Վրացիք, կամաց կամաց կորուստեցող իրենց ազգայնութիւնն ու լեզուն :

Այն, ինչ սոսկալի բան է, երբ ազգաց դաւանութիւններն քաղաքական միտումներու գործիք դարձնել կը ջանան, երբ չեն թողուր կայսերն՝ կայսեր տալ եւ Աստուծոյն՝ Աստուծոյ, այլ կը նկրտին երկուսն եւս կայսեր տալ, բայց ինչքան առաւել սոսկալի է, երբ տակաւին ազգեր կան, որ իրենց կեանքն կը բարձուի և իրենք քնացած են յիմարութեան, անձնամոռութեան և անքաղաքագիտութեան խոր քնով :

Պ. Տրոյիցկու և իւր ընդդիմանկոյ ոմանց Հայոց Եկեղեցւոյն նկատմամբ ունեցած սխալ հասկացողութեան դէմ կարելի էր ընդարձակօրէն խօսիլ, բայց աւելորդ կը համարուի, վասն զի միջնադարեան կրօնական վէճեր յարուցանելու փափաք չունինք : Հայք հերետիկոս են թէ ուղղադաւան, այդ վէճին ևս մեր Եկեղեցւոյ թշնամիներէն չեմք սպասեր, Եւ ինչպէս կարեմք սպասել, քանի որ մեր Եկեղեցին դաւ

դաժնեւորներն խաչակնքող մատներու քանակութենէն անգամ հերետիկոսութիւն և ուղղափառութիւն կը հանեն և այնչափ հմտութիւն ունին մեր Եկեղեցւոյ վարդապետութեան և աւարտողութեանց վերայ, որ տակաւին չը գիտեն թէ մի մատով կը խաչակրն քեն Հայք, թէ երեք :

Այս ամեն իմաստակութիւններն ծնունդ են այն բուն եռանդին, այն անքուն տքնութեան, որով Հայոց Եկեղեցին միացնել կը տենչան, և միացնելով՝ գոյութիւնն ջնջել եկեղեցեաց շարքէն :

Ափսոս, որ Քրիստոնէութիւնն տալ կաւին այս վիճակին մէջ է : Ափսոս, որ տակաւին իրենց մերձաւորի ողորման հետամուտներն կը համարին՝ թէ պաշտօն կը մատուցանեն Աստուծոյ :

Կ Ռ Ի Ի

Ի Լ Ե Ա Ռ Ն Զ Ի Թ Ե Ն Ե Ա Յ

Ս. Համբարձման Տօնն Հայք եւ Յոյք միասին կը կատարեն Զիթենեաց սարին վերայ : Առաջին օրն իւրաքանչիւր ազգ յատուկ վրան և սեղան կը պատարաստէ յաջորդ աւուր պատարաքին համար, իսկ ժամերգութիւնն նոյն դիշերն կը կատարուի : Ի վաղուց անտի սովորութիւն կայ, որ Հայք Օրհնութեան շարականն փոքրիկ մատրան մէջ կ'երգեն և Աւետարան կը կարդան : Յոյք եւս ազատ են իրենց կարգին որ և իցէ բան կարգաւոր, վասն զի Մատուռն թէ և Տաճկաց ձեռքն է, բայց Տօնական աւուրց մէջ Քրիստոնէից կը տրուի :